

9. વેલી ઑફ ફલાવર્સ

બેલા ઠાકર

જન્મ : ૨૬-૪-૧૯૬૩

બેલા ઠાકર વ્યવસાયે પત્રકાર છે. તેમનો જન્મ અમદાવાદમાં ૨૬ એપ્રિલ, ૧૯૬૩ના રોજ થયો. પિતા : મહેશ ઠાકર. માતા : જયવિદ્યાબેન. તેમણે ગુજરાત યુનિવર્સિટીમાંથી ગુજરાતી સાહિત્યમાં તેમ જ ડેવલપમેન્ટ કોમ્યુનિકેશનમાં અનુસ્નાતકની ડિગ્રી પ્રાપ્ત કરી છે. પત્રકાર તરીકેની પચ્ચીસ વર્ષની સુદીર્ઘ કારકિર્દી દરમિયાન તેઓ વિવિધ અખબારોમાં કામ કરી ચૂક્યાં છે. તેમણે મહિલાઓના પ્રશ્નો અને સમસ્યાઓ પર વિશેષ ખેડાણ કર્યું છે અને આ વિષય પર ઘણા લેખો લખ્યાં છે. તેમને પ્રવાસનો ખૂબ જ શોખ છે. તેમણે દેશ-વિદેશમાં અનેક પ્રવાસ કર્યા છે અને

વિવિધ ગુજરાતી સામયિકો તથા અખબારોમાં તેમના પ્રવાસલેખો પ્રકાશિત થયા છે. તેમણે પાંચ પુસ્તકો લખ્યાં છે, જેમાં ‘નારી પ્રતિભાઓ’, ‘સાંપ્રત સમયમાં નારી’, ‘સંતાન ઘડતરના પડકારો’ વગેરે મુખ્ય છે. તેમના પુસ્તક ‘નારી પ્રતિભાઓ’ને ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ તથા ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી તરફથી પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવ્યું છે.

‘લલિતનિબંધ’ની જેમ પ્રવાસનિબંધ પણ અંગત નિબંધ હોય છે. પ્રવાસ નિબંધને લલિતનિબંધનો પેટાપ્રકાર પણ ગણી શકાય. અંગત નિબંધ જ્યારે પ્રવાસનિબંધરૂપે આવે ત્યારે લેખક પોતે કરેલા પ્રવાસને પોતાની નજરે રજૂ કરે છે. એમાં એનાં અંગત નિરીક્ષણો, પોતાના અનુભવો એ અનુભવો ઉપરના અભિપ્રાયો કાવ્યમય અથવા શણગારાયેલી અસરકારક ભાષામાં રજૂ થાય છે. એમાં પ્રવાસ કેન્દ્રમાં હોય છે એટલો જ લેખક પણ કેન્દ્રમાં હોય છે. આ કારણે લેખકે પોતે વાંચેલી કવિતાઓ, નવલકથાઓ, વાર્તાઓ, અન્ય લેખકોનાં આ જ પ્રવાસ વિશેનાં વર્ણનો વગેરે પણ યાદ આવે. તે એમાં અવતરણોરૂપે રજૂ પણ કરે. આ કારણે પોતે જેનાથી પરિચિત નથી એવો વાચક એ બધું વાંચતાં રોમાંચ પણ અનુભવે અથવા ક્યારેક કંટાળો પણ અનુભવે. પ્રવાસનિબંધો ઘણીવાર માહિતીપ્રધાન નિબંધ પણ બની જતા હોય છે. સામાન્ય રીતે એવા માહિતીપ્રધાન પ્રવાસનિબંધોને સાહિત્યિક નિબંધો ગણવામાં આવતા નથી. આ જ કારણે વિદ્યાર્થીઓએ લખેલા પ્રવાસનિબંધો માહિતીપ્રધાન નિબંધ બની જતાં સાહિત્યિક નિબંધ બનતા નથી.

ગુજરાતી સાહિત્યમાં શ્રી કાકાસાહેબ કાલેલકર, શ્રી ભોળાભાઈ પટેલ અને શ્રીમતી પ્રીતિ સેનગુપ્તા પ્રવાસનિબંધો માટે જાણાતાં છે.

પ્રવાસનિબંધ સરળ ભાષામાં છતાં ચોકસાઈથી કઈ રીતે લખી શકાય તેનો આ નમૂનો છે. સમજવા અઘરા પડે તેવા શબ્દો કે વાક્યો વાપર્યા વિના પણ પોતાનાં સંવેદનો અને આનંદને કઈ રીતે રજૂ કરી શકાય તે આ નિબંધ વાંચતાં સમજાશે. આશરે સાતસો - સાડા સાતસો જેટલા શબ્દોમાં, પંદર પરિચ્છેદમાં લખાયેલો આ એક પ્રમાણમાં ટૂંકો પ્રવાસનિબંધ છે. પ્રવાસ માટેનું કારણ અને નિમિત્ત પહેલા બે પરિચ્છેદમાં છે. પછીના ત્રણ પરિચ્છેદમાં પ્રવાસ કઈ રીતે કર્યો તેનું વર્ણન છે. આ પાંચે પરિચ્છેદ પ્રવાસવર્ણન માટેની ભૂમિકાની સમજૂતી આપે છે. બીજી રીતે જોઈએ તો ચોથા પરિચ્છેદથી ખરેખરા પ્રવાસસ્થળનો પરિચય થાય છે. છઠ્ઠા પરિચ્છેદથી તો પ્રવાસસ્થળનું સીધું વર્ણન થાય છે. આ વર્ણનમાં

પોતાના ઉપર થયેલી અસર, એ અસરને કારણે આવેલા વિચાર, અનુભવેલી લાગણીઓની સાથે એ સ્થળના સૌન્દર્યનો અને ઇતિહાસનો પરિચય અપાયો છે. છેલ્લા ત્રણ પરિચ્છેદમાં આ પ્રવાસથી પોતાને જે અંગત લાભ થયો તેની વાત છે અને એ રીતે તેનું સમાપન છે. પ્રવાસવર્ણનનો આવો ઢાંચો અથવા આકાર ‘પ્રવાસનિબંધ’ તરીકે નમૂનારૂપ ગણાય.

બન્યું એવું કે ઇ.સ. ૧૯૩૧માં વર્ષાઋતુ દરમિયાન ફ્રેંક સ્મિથ નામના એક બોટનિસ્ટ, પર્વતારોહક હિમાલયમાં રસ્તો ભૂલ્યા. કામેત શિખર પરથી પાછા ફરતાં અજાણી ખીણમાં જઈ ચડ્યા. વિવિધ જાતિનાં અધધ ફૂલો ખીલ્યાં હતાં. પગ મૂકવાની જગ્યા નહોતી. તે તો આત્મા બની ગયા. પાછા ફરી ‘વેલી ઓફ ફલાવર્સ’ નામે પુસ્તક લખ્યું. દુનિયાને આ અનોખી ખીણની જાણ થઈ. ૧૯૮૨માં ભારત સરકારે આ વિસ્તારને રાષ્ટ્રીય ઉદ્યાન (નેશનલ પાર્ક) જાહેર કર્યો. હવે તો યુનેસ્કોએ તેનો ‘વર્લ્ડ હેરીટેજ સાઈટ’માં સમાવેશ કર્યો છે.

જૂન ૨૦૦૮માં એક દિવસ અનાલા (અમદાવાદ નેચર લવર્સ એસોસિએશન)ના સંચાલક, મિત્ર મધુ મેનનનો ફોન આવ્યો. આ ઓગસ્ટમાં એક સુંદર સ્થળે ટ્રેકિંગમાં આવવું છે? ‘વેલી ઓફ ફલાવર્સ’ ? મન નાચી ઉઠ્યું. તરત જ નામ નોંધાવી દીધું.

ઓગસ્ટના બીજા અઠવાડિયામાં અમારું ૨૩ જણનું ગૃપ ટ્રેન દ્વારા હરિદ્વાર પહોંચ્યું. ત્યાંથી મિની બસમાં જોશીમઠ તરફ રવાના થયું. અઢીસો કિલોમીટર પછી જોશીમઠ આવે. ત્યાંથી જમણી બાજુના રસ્તે બાવીસ કિલોમીટર દૂર ગોવિંદઘાટ જવાય. ત્યાંથી આગળ ચૌદ કિલોમીટર દૂર ઘાંઘરિયા. ચાલતા કે ઘોડા પર જ જવાય. ત્યાંથી વળી ત્રણ કિલોમીટર દૂર ‘ફલાવર્સ ઓફ વેલી’. હાથમાં લાકડી અને શરીર પર બરસાતી (રેઈનકોટ જેવો વરસાદી કોથળો) છતાં પડતાં-આખડતાં, પલળતાં, થરથરતાં છ કલાકે ઘાંઘરિયા પહોંચ્યા. બાજુમાં સતત ખળખળ વહેતી જતી લક્ષ્મણગંગા ! રસ્તામાં બોરું હતું : ... પણ હોશ જ કોના હતા ?

ઘાંઘરિયા એટલે ‘વેલી ઓફ ફલાવર્સ’ - ‘ફૂલોની ખીણ’ જવા માટેનું બેઝકેમ્પ. અહીં કોઈ ઘર નથી. હોટલ્સ પણ ગણીગાંઠી-ઓછી. એક મોટું ગુરુદ્વાર છે, જે ‘ગોવિંદધામ’ તરીકે ઓળખાય છે. શીખોનું મોટું તીર્થધામ.

ઘાંઘરિયાથી ફૂલોની ખીણ તરફ જવાના રસ્તે અદ્ભુત સૌંદર્ય વેરાયેલું છે. રસ્તાની આસપાસ મનમોહક રમ્ય ફૂલો અને ઉપર હેમકુંડ સરોવરમાંથી ધોધરૂપે વહી આવતી લક્ષ્મણગંગા !

ખીણમાં દાખલ થતાં જ ખળખળ નિનાદ કાને પડ્યો. એ હતી પથ્થરો અને ખડકો વચ્ચેથી વહી જતી પુષ્પાવતી નદી. ચારે બાજુ લીલાછમ પહાડો પરથી વહી આવતાં રમતિયાળ ઝરણાં. વચ્ચે વચ્ચે આકાશમાં દેખાતાં રૂના પોલ જેવાં વાદળાં.

સામે જ ખીણનું વિહંગમ દૃશ્ય દેખાયું. આંખો ચાર થઈ ગઈ. સમગ્ર ખીણમાં સફેદ અને ગુલાબી ફૂલોની જાજમ પથરાઈ હતી. એ જાજમ લગભગ દસ કિલોમીટર લાંબી અને બે કિલોમીટર પહોળી છે. વચ્ચે એક નાનો રસ્તો છે, ચારે બાજુ ફૂલો. જાણવા મળ્યું કે લગભગ ૩૦૦ પ્રકારનાં ફૂલો ખીલે છે. એનેમોનસ, બાલસમ, લીલી, ડેઝીસ, મેરિગોલ્ડ... ગાઈડ ફૂલોની ઓળખાણ કરાવતો જાય. અમે ફોટા પાડતાં જઈએ. કોઈ કોઈ યાદી પણ કરતા જાય. પણ ક્યાં સુધી ? કાન સાંભળતા બંધ થયા. હાથ લખતાં થાક્યા. બસ, આંખો જ બધું ધરાઈને, મન ભરીને જોતી રહી.

જો પૃથ્વી પર પરીઓ રહેતી હોત તો ખરેખર અહીં જ રહેતી હોત, જાણે પરીઓનું કીડાંગણ. અહીં કેટલાંક અલભ્ય પ્રકારનાં ફૂલોની સાથે અલભ્ય જડીબુટ્ટીઓ પણ ઊગે છે. ઓળખતાં આવડે તો ઝવેરાત, નહીં તો પથ્થર. કહે છે કે રામ-રાવણ યુદ્ધ સમયે હનુમાનજી સંજીવની જડીબુટ્ટી લેવા અહીં જ આવેલા. આજ દ્રોણાગિરી - આ જ પર્વત ઉપર.

સાંભળ્યું હતું કે પુષ્પાવતી નદીને પેલે પાર તો આનાથી યે સુંદર પુષ્પો ખીલે છે. અને તે તરફ પ્રયાણ આદર્યું ત્યાં ઠંડો પવન ફૂંકાવા માંડ્યો. કાળાં વાદળો ઘેરાવા માંડ્યાં. વરસાદના છાંટા પણ શરૂ થયા. નાછૂટકે અમે ઘાંઘરિયા તરફ પાછાં ફર્યા.

પ્રકૃતિને માતા શા માટે કહી છે તે હવે સમજાયું. પ્રકૃતિના ખોળામાં એવી જ પરમ શાંતિ અને આનંદનો અનુભવ થાય છે. જેવો માતાની ગોદમાં. મન તૃપ્ત થઈ ગયું.

સામે જ નાગાધિરાજ હિમાલય તેની અનુપમ સુંદરતા સાથે ઊભો હતો. કુદરતનાં અને જીવનનાં કંઈ કેટલાંયે રહસ્યો તેની ગોદમાં ગોપિત છે. તે રહસ્યોને પામવા સંતો, ઋષિઓ આ કેડીઓ ખૂંદી વળ્યા છે. કેટલાક ત્યાં સુધી પહોંચ્યા છે, જ્યાં આપણે નથી પહોંચી શક્યા.

પાછા ફરતાં પાછી વળી વળીને એ ફૂલોને નીરખતી રહી. આંખોમાં અને મનમાં ઉતારતી રહી. એની સ્વર્ગીય સુગંધને ઊંડા શ્વાસ લઈને ફેફસાંમાં ભરતી રહી. કોને ખબર, ‘ફૂલોમાં રમતું આ નગર ફરી મળે, ન મળે !’

ટિપ્પણ

હોંશ - ઉત્સાહ હોશ - ભાન નિનાદ - અવાજ રૂનાંપોલ - રૂનો જથ્થો વિહંગમ - પંખી અલભ્ય - મળવું મુશ્કેલ પ્રયાણ - ની તરફ જવું આદર્યું - શરૂ કર્યું ગોપિત - છુપાયેલું

રૂઢિપ્રયોગ

આભા બની જવું - આશ્ચર્યચકિત થઈ જવું

આંખો ચાર થઈ જવી - આશ્ચર્ય પામવું

મન તૃપ્ત થવું - સંતોષ થવો

સ્વાધ્યાય

પ્રશ્ન 1. નીચેના પ્રશ્નોના એક-બે વાક્યમાં ઉત્તર આપો.

1. ફેંક સ્મિથે શા માટે પુસ્તક લખ્યું ?
2. ભારત સરકાર અને યુનેસ્કોએ ‘વેલી ઓફ ફલાવર્સ’ માટે શું કર્યું ?
3. ‘વેલી ઓફ ફલાવર્સ’ સાથે કઈ પ્રાચીન કથા જોડાયેલી છે ?
4. ‘વેલી ઓફ ફલાવર્સ’માં ક્યાં ક્યાં ફૂલો જોવા મળે છે ?

પ્રશ્ન 2. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર ટૂંકમાં આપો.

1. પ્રકૃતિને શા માટે માતા ગણવામાં આવી છે ?
2. વેલીમાં દાખલ થતી વેળાએ લેખકને શી અનુભૂતિ થાય છે ?
3. વેલીથી પાછા ફર્યા પછી પણ લેખકને શું વિચાર આવે છે ?

પ્રશ્ન ૩. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર આપો.

1. પાઠમાંથી ‘વેલી ઓફ ફલાવર્સ’ના પ્રવાસમાર્ગનું વર્ણન કરો.
2. ‘વેલી ઓફ ફલાવર્સ’ને જોતાં જ લેખકને કેવી અનુભૂતિ થાય છે ?
3. લેખક શામાટે ‘વેલી ઓફ ફલાવર્સ’ને પરીઓનું કિડાંગણ કહે છે ?
4. તમને કયું ફૂલ ગમે ? શા માટે ? જણાવો.

પ્રશ્ન 4. સમાનાર્થી શબ્દ લખો.

ફૂલ, પર્વત, શરીર, ઘર

પ્રશ્ન 5. વિરુદ્ધાર્થી શબ્દ લખો.

પૃથ્વી, પહોળું, સુંદર, સ્વર્ગ

આટલું કરો

1. તમારા પ્રવાસનું વર્ણન કરતો અહેવાલ તૈયાર કરી પ્રાર્થના સભામાં વાંચી સંભળાવો.
2. પ્રાકૃતિક સ્થળની મુલાકાત લઈ તેનું વર્ણન કરતો પત્ર તમારા મિત્રને લખો.
3. તમને ગમતા ફૂલ વિશે કવિતા લખી શિક્ષકને બતાવો.

મધ્યમપદલોપી સમાસ :

જ્યારે માત્ર વિભક્તિપ્રત્યય જ ઉમેરાય ત્યારે તે તત્પુરુષ સમાસ છે. પરંતુ ક્યારેક યોગ્ય અર્થઘટન મેળવવા માટે માત્ર વિભક્તિપ્રત્યય ન ઉમેરતાં અન્ય શબ્દ કે પદ ઉમેરવાં પડે છે. અર્થાત્ આ સમાસની રચના કરવા માટે વચ્ચેના પદનો લોપ કરવો પડે છે. તેથી તેને મધ્યમપદલોપી સમાસ કહે છે જેમકે, ટપાલપેટી

આ શબ્દ સાંભળતાં તમે ખરેખર શું સમજો છો ?

ટપાલ અને પેટી ? પેટીમાં ટપાલ ? કદાચ ‘ટપાલ માટેની પેટી’ એવો વિગ્રહ સાચો લાગે. પણ જો તમે ‘ટપાલ નાંખવા માટેની પેટી’ એવો વિગ્રહ કરો તો - વધુ સમજાય છે ?

નીચેનું વાક્ય વાંચો :

અ. ચેન્નાઈનું વિમાનમથક પાણીમાં ડૂબી જાય છે.

તેના બદલે જો આમ કહીએ તો -

બ. ચેન્નાઈનું વિમાનના ઉડવા-ઉતરવાનું મથક - સ્થાન પાણીમાં ડૂબી જાય છે.

આ વાક્યો સમજવામાં શો ફેર પડ્યો ? દેખીતી રીતે લાગશે કે બન્ને વાક્યોના અર્થ તો સરખા જ છે. વાક્ય અ.માં ટૂંકામાં ખબર પડી જાય છે અને વાક્ય બ. માં લાંબુંલાંબું લખ્યું છે. ખરેખર, સમાસ ટૂંકામાં વિગત આપે છે, તે વાત સાચી છે. તો વાક્ય બ. માં શું થયું ? તમે જોઈ શકો છો કે વાક્ય અ.માં ‘વિમાનમથક’ કહેતાં જ મનમાં જે અર્થ સમજાય છે, તે મેળવવા માટે વાક્ય બ. માં પદ ઉમેર્યાં છે. વાક્ય બ માં અપાયેલ વિગત તે ખરેખર તો આપણને સમજાતી વિગત છે. અર્થાત્ જે સમાસની રચના વખતે તેનાં વચ્ચેનાં પદોનો લોપ થાય તેવા આ સમાસને મધ્યમપદલોપી સમાસ કહેવાય છે. અન્ય ઉદાહરણ જોવાથી આ સમાસ વધુ સ્પષ્ટ થશે.

કલ્પવૃક્ષ: કલ્પના - ઈચ્છા મુજબનું આપનાર વૃક્ષ

આવકવેરો - આવક ઉપર ભરવો પડતો વેરો

સિંહાસન - સિંહ આકારનું આસન

હાથરૂમાલ - હાથમાં રાખવાનો રૂમાલ

ધારાસભા - ધારા - કાયદા ઘડવા માટેની સભા

તમને મધ્યમપદલોપી સમાસ સમજાયો ? ચાલો, ખાતરી કરીએ. નીચે કેટલાંક વાક્યો આપ્યાં છે. તેમાં મધ્યમપદલોપી સમાસ છે. તેને ઓળખો અને તેનો યોગ્ય વિગ્રહ કરો.

1. રાજા જગદુશાનો હાથ પકડી રાજગાદી તરફ દોડી જાય છે.
2. દરેકે દરેક વખારની અંદર ભીંતપત્ર પર તાંબાપતરામાં લેખ લખાવીને જડાવેલો છે. ...
3. કલેક્ટરે જળસ્રોતો પર કલમ ૧૪૪ લગાવી છે.
4. શેરડીની ખેતી કરીને ભૂજળ બધું જ ખેંચી લીધું છે.
5. જાણે પરીઓનું કીડાંગણ. ...

આ વાક્યોમાં રહેલા સામસ ઓળખી શક્યા ? જુદા તારવ્યા ? ચાલો, સાથે જોઈએ.. 1. રાજગાદી, 2. ભીંતપત્ર, 3. જળસ્રોત, 4. ભૂજળ, 5. કીડાંગણ

હવે, તમે વિચારો કે આ સમાસના યોગ્ય અર્થ મેળવવા કેવી રીતે વિગ્રહ કરશો ? ચાલો, વિગ્રહ કરીએ.

રાજગાદી - રાજાને બેસવા માટેની વિશેષ ગાદી
ભીંતપત્ર - ભીંત પર લગાવેલ કે લખાયેલ પત્ર
જળસ્ત્રોત - જળ મેળવવા માટેના સ્ત્રોત
ભૂજળ - જમીનમાં રહેલું પાણી
કીડાંગણ - કીડા કરવા માટેનું આંગણું

દ્વિગુ સમાસ :

જ્યારે સમાસનું પહેલું પદ સંખ્યાવાચક વિશેષણ હોય અને બીજું પદ તેનું વિશેષ્ય - સંજ્ઞા હોય ત્યારે તે દ્વિગુ સમાસ તરીકે ઓળખાય છે. નીચે આપેલા સમાસ જુઓ :

આ સમાસની વિશેષતા એ છે કે તે હંમેશા સમૂહનો નિર્દેશ કરે છે અને એકવચનમાં પ્રયોજાય છે.

જેમકે, 'ચોમાસું' - ચાર માસનો સમૂહ - કેરળમાં ચોમાસું બેઠું.

અન્ય ઉદાહરણ જોતાં આ સમાસ વધુ સ્પષ્ટ થશે.

પંચામૃત - ઘી, દૂધ, દહીં આદિ પાંચ અમૃતનો સમૂહ

ત્રિભુવન - ત્રણ ભુવનનો સમૂહ

ત્રિલોક - ત્રણ લોકનો સમૂહ

પંચવટી - પાંચ વડનો સમૂહ

ષટ્કોણ - ષટ્ - છ કોણનો સમૂહ

સપ્તાહ - સપ્ત (સાત) અક્ષ (દિવસ)નો સમૂહ

નવરાત્રિ - નવ રાત્રિનો સમૂહ

તમને દ્વન્દ્વ, તત્પુરુષ, મધ્યપદલોપી તથા દ્વિગુ સમાસ પણ સમજાઈ ગયા હશે.

નીચે કેટલાક મધ્યમપદલોપી અને દ્વિગુ સમાસ આપ્યા છે. તેનો વિગ્રહ કરો અને તેને આધારે પ્રકાર ઓળખાવો.

સપ્તર્ષિ, ઘરજમાઈ, ટિકિટબારી, ત્રિકોણ, પંચેન્દ્રિય

લોકગીત, સપ્તપદી, વરાળયંત્ર, શતાબ્દી, આમંત્રણપત્રિકા